

PEDAGOGICZNY DOROBEK PIŚMIENNICZY KSIĘDZA JANA BOSKO

Wstęp

Jeśli ktoś chce mówić o aktualności systemu wychowawczego Księdza Bosko, zakłada rozumienie jego tożsamości. Dziś nie można bezpośrednio uczestniczyć w doświadczeniu pedagogicznym Jana Bosko. Przeszli też do historii jego byli wychowankowie i naocni świadkowie. Pierwszorzędnym źródłem poznania pozostają zatem archiwalne dokumenty piśmiennicze. Nie sposób przecenić dziedzictwa pisanego w tych dociekaniach. **Poznanie mentalności, koncepcji pedagogicznej i jego systemu stanowią główne racje, dla których podejmują problem piśmienniczego dorobku księdza Jana Bosko.**

Całokształt pedagogiczny Jana Bosko, możliwy do odczytania z jego pism, jest uwikłany w splot uwarunkowań, których dogłębne poznanie implikuje właściwe odczytanie przekazu literackiego. Jest zrozumiałe, że o żadnym z nich nie będę tu traktował. Nie oznacza to ignorowania ich ważności, lecz metodologiczny zabieg *zogniskowania uwagi na zagadnieniu najbardziej zasadniczym — piśmiennictwie Ks. Bosko*, bez którego nie da się dziś odkryć tożsamości jego profilaktycznego systemu juvenagogicznego.

Całościowe spojrzenie na dorobek piśmienniczy Ks. Bosko domaga się eksplikacji przynajmniej **trzech istotnych zagadnień: 1. Całokształtu myśli Księdza Bosko; 2. Piśmiennictwa pedagogicznego; 3. Podstawowych kryteriów interpretacji literackiej spuścizny pedagogicznej.**

1. Całokształt myśli Księdza Bosko

Jan Bosko pisał, drukował i wydawał. Pisał i nie publikował. Mówił i pozostawił tylko uproszczone konspekty. Mówił i nie pisał, pisali jego świadkowie, wychowankowie, kronikarze. Ich doświadczenie umarło razem z nimi. **Ujęcie globalne i wyczerpujące myśli Ks. Bosko jest już nie do odtworzenia**, gdyż wiele nie zostało spisane i nie wszystko spisane zostało zachowane.

a) Piśmiennictwo w języku polskim. Żłudne mogłyby się okazać nadzieje na odkrycie i stosowanie sztuki edukacyjnej Ks. Jana Bosko, odwołując się jedynie do **literatury dostępnej w języku polskim**. Nawet pobieżny rzut oka na publikacje polskie przekłady pism samego Księdza Bosko, o jego systemie prewencyjnym, o prowadzonych dziełach wychowawczych, Zgromadzeniu Salezjańskim, wybitnych postaciach wychowawców i wychowanków — pozwala zauważyć **duży repertuar ilościowy** na

przeźrzeni 100 lat.¹ Nie jest to jednak wystarczający szlak do adekwatnych ujęć pedagogicznych.² **Cechą wspólną tych publikacji jest charakter pośredni.** To znaczy, są to albo przekłady z j. włos. dzieł źródłowych lub opracowań, albo prace oparte na tłumaczeniach źródeł lub na opracowaniach źródłowych. Wyjątek mogą stanowić niektóre prace naukowe, wśród nich doktorskie, magisterskie³ i artykuły. Wspomniane prace, w zasadzie nie przekraczają bariery źródeł drukowanych. Dlatego opieranie się wyłącznie na materiale pisemnym, dostępnym w języku polskim, może prowadzić do ujęć nieadekwatnych, jednostronnych, pobieżnych, intuicyjno-wyobrażeniowych.

Niemniej jednak, **pierwsze kroki do poznania Ks. Bosko i jego metodologii pedagogicznej, mogą prowadzić przez literaturę dostępną w języku polskim.** Publikuje się artykuły pedagogiczne w "Seminare", wielotomowym periodyku salezjańskich poszukiwań naukowych.⁴ Ponadto wychodzi "Biuletyn Salezjański", który — choć nie jest pismem teoretyczno-spekulatywnym i pedagogicznym — w pewnym okresie był jedną z niewielu szans publikowania z zakresu pedagogii prewencyjnej Jana Bosko.⁵ Poważnym i

---

1 Por. S. Wilk, *Materiały do bibliografii publikacji Salezjanów polskich za lata 1897-1974*. w: R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko, red., *75 lat działalności Salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*. TS, Łódź-Kraków 1974, s. 278-363: W zbiorze wymienia 2486 pozycji. Jest to, jak dotąd, najbardziej wyczerpujący katalog bibliograficzny, ale niekompletny. Brakuje mu przynajmniej publikacji z ostatnich 25 lat, a te były — w porównaniu do poprzednich ćwierćwieczy — najliczniejsze.

2 Por. Jak dotąd pedagogiczna bibliografia salezjańska nie doczekała się monograficznego i wyczerpującego ujęcia. Częstkowe wykazy bibliograficzne w tej dziedzinie, są rozsiane po licznych pracach dyplomowych lub innych przyczynkach. Np. R. Weinszenk, *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*. WS, Warszawa 1996, s. 207-208: Wymienia 32 tytuły większych publikacji polskich z zakresu systemu prewencyjnego Jana Bosko; por. Kompletna bibliografia pedagogiczna piśmiennictwa salezjańskiego (1897-1998) jest w trakcie opracowania (J. Marszałek).

3 Por. Katalogi prac dyplomowych: R. Rubinkiewicz, *Działalność piśmiennicza Salezjanów Inspektorii św. Jacka w Polsce w latach 1898-1973*. BSN 28: 1973, nr 130 (8), s. 36-50, wymienia 178 pozycji bibliograficznych, wśród nich liczne prace dyplomowe; por. J. Worek, *Prace dyplomowe współbraci Inspektorii św. Stanisława Kostki*. BSN 29: 1974, nr 135 (4), s. 29-36, wymienia 88 prac; por. S. Wilk, *Materiały do bibliografii...*, dz. cyt., s. 348-353: Wymienia 210 tytułów prac dyplomowych; M. Babicz, *Bibliografia prac naukowych absolwentów Wyższego Seminarium Duchownego w Łądzie nad Wartą w latach 1957-1997*. "Seminare" WSDTS, Kraków-Łódź-Łądz 1998, H. Skorowski, red., T. 14, s. 223-286, wymienia 470+8 prac. Wśród prac wymienionych i nie wymienionych na szczególną uwagę zasługują prace doktorskie: 1) M. Majewski, *Psychologiczno-pedagogiczne podstawy systemu prewencyjnego św. Jana Bosko*. KUL, Lublin (Oświęcim) 1964 dr mps; 2) K. Misiaszek, *Wartości pastoralno-katechetyczne systemu prewencyjnego św. Jana Bosko a aktualne potrzeby duszpasterskie Kościoła w Polsce*. M. Majewski, prom., KUL, Lublin 1987, ss. 533, mps; 3) H. Wrońska, *Katecheza w świetle dokumentów Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki po Soborze Watykańskim II*. ITS, Kraków 1989, ss. 180; 4) Z. Lato, *Apologia chrześcijaństwa według św. Jana Bosko*. M. Rusecki, prom., KUL Lublin 1995, ss. 384, komp; 5) T. Zegzuła, *System prewencyjny św. Jana Bosko w pracy z dzieckiem opuszczonym. Z doświadczeń salezjańskich ośrodków wychowawczych we Włoszech i w Brazylii*. W. Theiss, prom., UW, Warszawa 1997, ss. 251.

4 Pismo powstało z inicjatywy M. Majewskiego. Tom 1 ukazał się w roku 1975. Do dziś wyszło 14 tomów. Obecnie redaktorem głównym jest H. Skorowski. Przede wszystkim publikują w nim Salezianie — profesorowie wyższych uczelni, wykładowcy salezjańskich, wyższych seminariów duchownych w Polsce, ale nie wyłącznie.

5 Por. BSN 26: 1970, nr 106 (9), s. 1-4: Pismo zaczęło wychodzić z inicjatywy ówczesnego inspektora prowincji krakowskiej, ks. Jana Ślósarczyka, 8.12.1945 roku pt. "Nostra", od 38: 1973, nr 128 (6) nosiło tytuł "Nostra-Biuletyn Salezjański", od 47: 1992, nr 335 (1), wychodzi pod tytułem "Biuletyn Salezjański". Obecnie jego redaktorem jest Z. Brzęk. Rok bieżący jest 53 z kolei. Istnieje opracowana jego zawartość bibliograficzna do roku 1994: J. Darmograj, T. Lewicki, R. Szpakowski, *Bibliografia zawartości "Nostry" 1945-1978*. WSDTS, Łądz n. Wartą 1978, ss. 191 mps; Z. Kasprzyk, G. Lewandowski, K. Rychcik, *Bibliografia zawartości "Nostry" 1978-1985*.

cennym skarbem wyważonych i krytycznych aspektów wiedzy, w omawianej kwestii, są niewątpliwie prace dyplomowe Salezjanów (a obecnie, już nie tylko Salezjanów) z zakresu pedagogii prewencyjnej św. Jana Bosko.⁶ Choć mniejszość z nich dotyczy zagadnień pedagogicznych, jednakże wnoszą one liczące się treści. Istnieje ponadto duża liczba publikacji książkowych i czasopism archiwalnych.⁷ Są one w dużej mierze dostępne we wzorowo uporządkowanej bibliotece Seminarium Duchownego TS w Łądzie, w bibliotece seminarium w Krakowie i w Łodzi, w bibliotekach domów nowicjackich, zwłaszcza w Czerwińsku i Kopcu. Pewna ilość książek znajduje się w prywatnych zbiorach poszczególnych Salezjanów. Część z piśmiennictwa pedagogicznego znajduje się w archiwach i bibliotekach domów inspektorialnych w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu i Pile. Do niektórych można dotrzeć jedynie drogą żmudnego poszukiwania.⁸

b) Źródła i opracowania źródłowe. Idąc w porządku zstępującym, mamy przed oczyma ogrom literatury w języku włoskim, która ukazała się drukiem, w latach od 1844 aż do dziś. **Istnieje kapitalna pomoc dla wszystkich zainteresowanych zagadnieniami pedagogicznymi Ks. Bosko: *Bibliografia generale di don Bosco*.**⁹ Znalazło w niej miejsce 2705 pozycji źródłowych i popularyzatorskich dotyczących: Księdza Bosko, Oratorium, systemu prewencyjnego.

Wśród piszących o Księdzu Bosko i jego metodologii pedagogicznej, na szczególną uwagę zasługują — ze względu na wartość merytoryczno-źródłową — **cztery kategorie autorów: 1) Bezpośredni świadkowie życia i odbiorcy działalności pedagogicznej Ks. Jana Bosko**, jego wychowankowie, którzy stali się jego kronikarzami.¹⁰ Bardziej znaczące i

WSDTS, Kutno–Woźniaków 1986, ss. 100 mps.; T. Chojnacki, P. Styś, A. Ścibek, W. Witkowski, *Bibliografia zawartości Biuletynu Salezjańskiego "Nostra" 1986-1994*. WSDTS, Łódź 1995, ss. 108 komp.

⁶ Prace dyplomowe są głównie pisane pod kierunkiem profesorów UJ (do 1954 roku), KUL, ATK, PAT, SIWCH. Liczba ich sięga już dzisiaj liczby ponad 1000. Oczywiście większość tych rozpraw nie dotyczy tematyki pedagogicznej.

⁷ Towarzystwo Salezjańskie posiadało przed II wojną światową swoje wydawnictwo i drukarnię, przy ul. Siemca 6 w Warszawie. Obecnie te tradycje kontynuuje Wydawnictwo Salezjańskie przy ul. Kawęczyńskiej 53, w Warszawie. Z czasopism archiwalnych należy wymienić "Wiadomości Salezjańskie". Ich pierwszy numer ukazał się w styczniu 1897 roku. Pismo to przetrwało, z pięcioletnią przerwą wojenną, do roku 1949, pod nazwą "Pokłosie Salezjańskie". Oprócz tego wychodziły: "Młodzież Misyjna" i "Czytanki Katolickie". Te ostatnie stanowiły serię popularnych wydań książkowych.

⁸ Por. S. Kosiński, *75 lat pracy Salezjanów w służbie Kościoła i narodu*. BSN 28: 1973, nr 130 (8), s. 8-9: *Z nazwiskami polskich Salezjanów można się zetknąć (...) na łamach periodyków, jak "Przegląd Biblijny" (ks. Mazerski), "Szkoła Chrystusowa" (ks. Mazerski), "Ateneum Kapłańskie" (ks. A. Strus, ks. S. Styrna), "Homo Dei" (ks. W. Klimczyk, ks. Bujalski, ks. S. Styrna, ks. S. Kosiński), "Katecheta" (ks. M. Majewski), "Przewodnik Katolicki" (ks. Kosiński, ks. J. Król, ks. Styrna i inni), "Ambona Współczesna" (ks. L. Strada, ks. Z. Kuzak, ks. Kapczuk), "Nowa Ambona Kaznodziejska" (ks. Styrna, ks. Kosiński i inni)*. W ostatnim 25-leciu listę czasopism, jak i publikujących Salezjanów trzeba by było znacznie rozszerzyć. Zostanie to zrobione w kompletnej bibliografii pedagogicznej (ks. J. Marszałek).

⁹ Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. Bibliografia italiana 1844-1992*. ISS-LAS, Roma 1995, V. 1, pp. 409: Zbiór zawiera: Pisma Księdza Bosko (1-599), o Ks. Bosko (biograficzne — 600-1614 i inne 1615-2914), pedagogiczne (2915-3305).

¹⁰ Por. *Sussidi 3 per una lettura di Don Bosco. Percorsi di storia salesiana*. Dicastero per la Formazione, Roma 1989, p. 99-101: Od 1858 roku, niektórzy młodzi wychowankowie-współpracownicy Księdza Bosko, zaczęli spisywać słowa i fakty z jego życia. W roku 1861 zawiązała się "Komisja" dla zachowania cennych skarbów myśli,

obszerne zbiory zawdzięczamy: a) Domenico Rufino — 5 zeszytów obejmujących lata 1861–1864, szczególnie cenne ze względu na unikalne dane z młodości Jana Bosko; b) Giovanni Bonetti — 5 zeszytów kroniki i 2 wspomnień, obejmujących lata 1858–1864; c) Giulio Barberis — 16 zeszytów kronikarskich obejmujących lata 1815–1870 i 1875–1880; d) Carlo Viglietti, szczególny sekretarz Księdza Bosko od 1884–1888, zapisał z tych lat 3 grube zeszyty kronikarskie; e) Giovanni Battista Lemoyne, największy wśród kronikarzy Ks. Bosko. Zebrał olbrzymią ilość notatek. Miał dostęp do wszystkich źródeł informacji, także do protokółów zeznań w procesie kanonizacyjnym. Z nich wyrosły tzw. „Dokumenty” — 45 grubych tomów, przechowywanych w ASC. Stały się one podłożem *Memorie Biografiche* księdza Jana Bosko. Jest to praca trzech autorów: G. B. Lemoyne (V. 1–9), A. Amadei (V. 10) i E. Ceria (V. 11–19) na przestrzeni lat 1898–1948. W sumie ta monumentalna biografia Ks. Bosko obejmuje 16,118 stron. Dla ułatwienia korzystania z *Memorie Biografiche* istnieją, opracowane przez E. Foglio, *Indice Analitico*, jako tom 20–ty i D. Ciccarelli, *Repertorio Alfabetico* oraz N. Cerrato, *Linguaggio della prima storia salesiana*.¹¹ O ks. G. B. Lemoyne napisał krytyczny historyk francuski F. Desramaut: *Historycy Ks. Bosko — Salezianie czy też nie — nawet jeśli udostępni się im jako pomoc dokumentację archiwów Valdocco i wszystkich innych (...) natkną się na swojej drodze nieuchronnie na ks. Lemoyne. On widział i słuchał bezpośrednich świadków. Ów kontakt ma i będzie miał zawsze ogromną wartość. (...) Gdy mówi świadek bezpośredni lub prawie bezpośredni, który miał dostęp do źródeł później zaginionych, trzeba koniecznie odwoływać się do niego*.¹²

2) Drugą kategorię stanowią **autorzy, którzy pisali i publikowali o Księdzu Bosko i jego dziele podczas jego życia**. Byli to między innymi: a) Anonimowa broszura, *Don Bosco cenni biografici*, Torino 1871; b) Carlo Conestabile, *Opere religiose e sociali in Italia*, Padova 1878; c) Louis Mendre, *Dom Bosco prêtre, fondateur de la Congrégation des salésiens*, Marseille 1879; d) Luigi Biginelli, *Don Bosco*, Torino 1883; e) Charles d'Espiney, *Dom Bosco*, Nizza 1881; f) Albert du Boÿs, *Dom Bosco et la pieuse société des salésiens*, Paris 1883 (przekład na j. włos., *Don Bosco e la Pia Società Salesiana, S. Benigno Canavese, 1884*); g) Marcelo Spínola, *Don Bosco y su obra*, Barcelona 1884; h) Giulio Barberis,

---

wydarzeń i dzieł Księdza Bosko. Tworzyli ją — według protokołu posiedzenia wstępnego: ks. Allasonati, ks. Rua, ks. Savio, ks. Turchi, p. Federico Oreglia, kl. J. Cagliero, kl. Francesca, kl. Durando, kl. Cerutti, kl. Anfossi, kl. Provera, kl. Bonetti, kl. Ghivarello, kl. Ruffino. W roku 1874 powstała nowa Komisja, złożona z księży: Ghivarello, Barberis, Berto, Cibario — pod przewodnictwem Ks. M. Rua. Od roku 1883 głównym kronikarzem był ks. G. B. Lemoyne aż do śmierci Ks. Bosko; por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 243.

¹¹ Por. *Indice Analitico delle Memorie Biografiche di S. Giovanni Bosco, nei 19 volumi*. SEI, Torino 1948. pp. 620; por. P. Ciccarelli, *Memorie Biografiche di San Giovanni Bosco. Repertorio Alfabetico*. SEI, Torino 1983, pp. 495; N. Cerrato, *Il linguaggio della prima storia salesiana. Parole e luoghi delle "Memorie Biografiche di Don Bosco"*. ISS-LAS, Roma 1991, pp. 449.

¹² Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 119.

*Appunti di pedagogia sacra esposti agli scritti della società di S. Francesco di Sales, Torino 1897; i) Francesco Cerutti, Le idee di don Bosco sull'educazione e sull'insegnamento e la missione attuale della scuola. Lettere due. S. Benigno Canavese 1886; j) Domenico Giordani, La gioventù e Don Bosco di Torino, S. Benigno Canavese 1886.*¹³ Do tej grupy należałoby ponadto zaliczyć wymienionych poprzednio kronikarzy i nie wymienionych autorów, których łączy wspólna cecha, mianowicie znali osobiście Ks. Bosko i ich książki wydane drukiem, za życia lub po śmierci Ks. Bosko, mają wyjątkową wartość — są świadectwem. Należałoby między innym wymienić takie nazwiska jak: G. B. Lemoyne, G. Bonetti, G. B. Francesia, G. Viglietti, M. Rua, A. Caviglia, A. Amadei, E. Ceria i wielu innych.¹⁴ Podobną grupę stanowią autorzy rozlicznych artykułów publikowanych w czasopismach, za życia Ks. Bosko.¹⁵

3) Do trzeciej grupy należałoby zaliczyć **świadków, którzy zeznawali w procesie informacyjnym, beatyfikacyjnym i kanonizacyjnym Ks. Bosko**. Chociaż oni sami często nie pisali, świadectwa ich zostały starannie zapisane i przekazane, a wcześniej potwierdzone przysięgą prawdomówności. Dziś są przechowywane w archiwach ASC, ASV w Rzymie i w Arcybiskupim Archiwum w Turynie.¹⁶

4) **Pisarzy czwartej kategorii łączy wspólna kwalifikacja. Pracują w oparciu o materiał źródłowy, nie tylko dostępny w wydaniach drukowanych, ale także zdeponowany w archiwach w postaci mikrofilmów lub dokumentów oryginalnych. Głównie skupiają się oni na UPS, ISS, w Domu Generalnym TS w Rzymie. Ale nie wyłącznie. Mają oni dostęp do Biblioteki Centralnej UPS, do Biblioteki Centro Studi Don Bosco i ASC. Owocem pracy tych historyków i badaczy, są publikacje powstałe według rygorów nauk historycznych¹⁷ i stopniowe wydawanie krytyczne pism Księdza Bosko.**

c) Piśmiennicze dziedzictwo myśli Ks. Bosko. Jak powiedziałem

13 Por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 3, p. 20-27; por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, p. 101-104, pozycje: 600-621.

14 Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, pozycje wymienionych autorów.

15 Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. LAS, Roma 1977, p. 17: Wiadomości o Księdzu Bosko i jego dziełach ukazywały się w następujących periodykach: "La Gazzetta del popolo", "L'Armonia", "L'Unità cattolica", "Il Corriere di Torino", "La Civiltà cattolica", "Il Museo delle missioni cattoliche" i inne. W tych czasopismach ukazywały się także artykuły samego Ks. Bosko.

16 Por. Beatificationis et canonizationis Servi Dei Joannis Bosco, Roma 1906-1935, w: S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, pozycje 643, 645, 667, 672, 693, 703.

17 Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., pp. 176; por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, pp. 409; por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1: *Vita e opere*. 1979, pp. 303, V. 2: *Mentalità religiosa e spiritualità*. 1981, pp. 585, V. 3: *La canonizzazione (1888-1835)*. 1988, pp. 304; F. Desramaut, *Ksiądz Bosko na tle swoich czasów...*, dz. cyt., (Wydanie oryginału francuskiego, *Don Bosco en son temps (1915-1988)*. SEI, Torino 1996), ss. 952, komp.; por. G. Soldy, *Don Bosco nella fotografia dell'800, 1861-1888*. SEI, Torino 1987; por. G. Bracco, a cura, *Torino e Don Bosco*. Città di Torino 1987, trzy broszury; por. S. Casale, *Giovanni Bosco a Chieri, 1831-1841. Dieci anni che valgono una vita*. Acclaim, Torino 1988, pp. 48.

poprzednio, nie całe bogactwo myśli Ks. Bosko zostało zapisane. Środki rejestrowania nie były tak rozwinięte jak dziś. Tu interesuje mnie to, co istnieje jako osobista spuścizna piśmiennicza Ks. Jana Bosko. **Istnieją trzy znaczące ośrodki, które przechowują i strzegą bogactwa piśmienniczego Ks. Bosko:** 1) **Centralne Archiwum Salezjańskie w Rzymie (ASC)**, 2) **Papieski Uniwersytet Salezjański w Rzymie (UPS)** i 3) **Tajne Archiwum Watykańskie (ASV)**, i Arcybiskupie Archiwum w Turynie.

ad 1) **ASC, znajduje się w Domu Generalnym Towarzystwa Salezjańskiego w Rzymie**, przy via Pisana 1111. Gromadzi ono wszelkie dokumenty dotyczące Ks. Bosko i Towarzystwa Salezjańskiego. Szczególnie archiwalia pisemne: druki, autografy, allografy. Dostęp do bardzo licznych notesów, zeszytów, manuskryptów, listów plakatów, obwieszczeń, gazet, broszur, książek — ułatwia *Fondo Don Bosco, starannie skatalogowane i umieszczone na mikrofilmach*.¹⁸ W ASC, **dorobek piśmienniczy Ks. Bosko i dotyczące go źródła literackie znajdują się w zbiorach nr 110, 131, 132, 133 i 134**. Zawierają one ogromny, zróżnicowany i cenny materiał archiwalny. Pozycja 110 grupuje przede wszystkim, wspomniane poprzednio 45 tomów *“Dokumentów”* ks. G. B. Lemoyne, na podstawie których powstały *Memorie Biografiche*. Noszą one pełny tytuł: *Documenti per scrivere la storia di D. Giovanni Bosco, dell'Oratorio di S. Francesco di Sales e della Congregazione Salesiana*.¹⁹ Pod tym numerem są zgromadzone także archiwalia dotyczące kanonizacji Ks. Bosko.

Zbiór 131 ASC, zawiera materiały, na które składają się listy do osób prywatnych, urzędowych, grup i instytucji publicznych cywilnych lub kościelnych. Zdarza się obecnie, że spadkobiercy adresatów ofiarują dla ASC oryginalne listy Ks. Bosko lub inne pamiątki. Ponadto zbiór zawiera maszynopisy, fotokopie, odbitki powielaczowe oraz drukowane, współczesne Księdzu Bosko i późniejsze. Wiele z tych dokumentów nadaje się do publikacji.²⁰

Odmienną grupę, bardziej jednorodną, stanowi zbiór 132. Zawiera on pisma, które Ks. Bosko sam wyłączył z repertuaru publikacyjnego. Niektóre z nich zostały lub mogą być oddane do druku, jak np. *Testament duchowy, Rady dla młodzieży* lub niektóre pisma misyjne. Większość z nich stanowi jednak materiał piśmienniczy nie przeznaczony do druku, niezwykle ważny dla zrozumienia mentalności Ks. Bosko. Pozostanie dostępny dla naukowców jedynie w mikrofilmach lub w archiwalnym oryginale.²¹

Zbiory 133 i 134 zawierają materiał drukowany lub przeznaczony do druku. W skład tych dwu zbiorów wchodzi: książki, broszury, artykuły z czasopism autorstwa Ks. Bosko. Są

18 Por. F. Desramaut, *Ksiądz Bosko na tle swoich czasów...*, dz. cyt., s. 6.

19 Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 101-103.

20 Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*, dz. cyt., p. 15-16.

21 Por. Tamże, p. 16.

tu jego rękopisy: autografy i allografy, notatki, konspekty i teksty robocze, druki próbne z poprawkami (interfoliały). Tu znajdują się także Dokumenty Kapituł Generalnych, dokumentacja Konstytucji i Regulaminów Towarzystwa Salezjańskiego.²²

Tę samą siedzibę, co ASC ma **Salezjański Instytut Historyczny** (Istituto Storico Salesiano — ISS). Powstał on w roku 1982, z inicjatywy Kapituły Generalnej 21 (1976), na podstawie jej zarządzeń wykonawczych.²³ ISS, według założeń fundacyjnych, posiada cztery główne cele; 1) Wydanie krytyczne pism Ks. Bosko i źródeł niezbędnych dla poznania jego historii i dziejów jego instytucji; 2) Prowadzenie studiów naukowych w zakresie historii Ks. Bosko i Towarzystwa Salezjańskiego; 3) Kompletowanie i wydawanie zbiorów bibliografii; 4) Organizowanie zjazdów i posiedzeń badawczych dla uaktualniania bazy źródłowej dla naukowców.²⁴ ISS pracuje i rozwija się dynamicznie. Posiada swoją specjalistyczną bibliotekę i codzienny dostęp do ASC. Doskonali historyczny warsztat naukowy Ks. Bosko i Towarzystwa Salezjańskiego. Efektem jego pracy są na bieżąco wydawane krytyczne opracowania źródeł i periodyk historyczny *Ricerche Salesiane Storiche*.

ad 2) **Papieskie Ateneum Salezjańskie**, początkowo z siedzibą w Turynie na Valdocco, a obecnie Università Pontificia Salesiana (UPS), piazza Ateneo Salesiano 1, ma do dyspozycji bardzo bogaty materiał źródłowy Księdza Bosko i historii Salezjanów. Oprócz Biblioteki Centralnej, posiada Centro Studi Don Bosco ("Centrum Badań Księdza Bosko"), powstałe decyzją Rady Wyższej TS, 19.06.1972 roku i z zarządzenia ówczesnego przełożonego generalnego Luigi Ricceri. Dzięki niezmiernie pracowitej pracy P. Stella i P. Braido, Centrum posiada ogromną bibliotekę druków Ks. Bosko i o Ks. Bosko, dostępną dla wszystkich studentów i profesorów zgodnie z regulaminem zbioru.²⁵

ad 3) Wspomniałem wyżej o wydaniu w j. łać. dokumentów procesu beatyfikacyjnego i kanonizacyjnego Ks. Jana Bosko. Urzędowe Summarium drukowane, Copia publica, jest tylko górą lodową ogromnej dokumentacji zgromadzonej w procesie diecezjalnym, apostolskim i tzw. "Processicolo" 1915–1918 (proces uzupełniający) prowadzonym w Rzymie i w Turynie dla wyjaśnienia zastrzeżeń i uzasadnienia prawdziwości niektórych świadectw.²⁶

22 Por. Tamże.

23 Por. Capitolo Generale 21, *Documenti Capitolari*. Roma 1978, n. 105 c: Rada Wyższa, możliwie w najkrótszym czasie, założy Salezjański Instytut Historyczny, który w formach ideowo i technicznie najbardziej znaczących, udostępni Rodzinie Salezjańskiej, Kościołowi, światu kultury i działalności społecznej, dokumenty bogatego dziedzictwa duchowego, pozostawionego przez Ks. Bosko i rozwiniętego przez jego następców.

24 Por. E. Viganò, *Dekret założenia ISS*. ACS 43: 1982, nr 304, p. 73-75.

25 Por. R. Farina, *Gli scritti di Don Bosco*. w: *La formazione permanente interpella gli Istituti religiosi*. LDC, Leumann-Torino 1976, p. 355-356.

26 Por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 3, p. 12.

Przygotowania trwały dwa lata (1888–1890). Proces informacyjny, zwyczajny, na szczeblu diecezjalnym przebiegał w czasie 1890–1897. Dziesięć lat trwały przygotowania do procesu apostolskiego. Proces apostolski odbywał się od 1907–1934. Wszystkie etapy procesu były prowadzone kolejno w Kurii Arcybiskupiej w Turynie i w Świętej Kongregacji do Spraw Kultu na Watykanie. (*Sacra Congregazione dei Riti*).²⁷ **Arcybiskupie Archiwum w Turynie**, nr zbioru 16 (w języku łac.) i **ASV, zbiory Św. Kongregacji Kultu**, nr pozycji 4718–4751 (w j. łac. i włos.) — przechowują dokumentację rzędu kilkudziesięciu tomów liczących kilkanaście tysięcy stron, zarówno w jednym jak i drugim archiwum.²⁸ W ASC przechowuje się dokumenty procesu kanonizacyjnego pod nr 110.²⁹

2. Drukowanie piśmiennictwo pedagogiczne

Pisma Księdza Bosko, możliwie w najbardziej ekstensywnym sensie obejmują pisma oryginalne, kompilacje indywidualne i zbiorowe, dzieła innych przez niego przetworzone, poprawione, przetłumaczone, wydane pod jego redakcją. Przyjęcie tego znaczenia pociągnęło za sobą włączenie do jego pism także tych druków, które na podstawie faktur drukarskich (...) ukazały się nakładem Ks. Bosko.³⁰ Gdyby Ks. Bosko tworzył dzisiaj, można by go zaliczyć do najbardziej płodnych pisarzy. Tym bardziej ogromna liczba jego dzieł uderza, że wychodziły w technicznych warunkach drukarskich XIX wieku, kiedy drukowanie książek było bardzo żmudną pracą i kosztowną imprezą. Na tym tle bardzo kontrastowo brzmi zdanie Giovanni Gentile o Ks. Bosko: *Wielki wychowawca, ale autor, którego pisma nie istnieją.*³¹ Przeciwno absolutnej ignorancji tego stwierdzenia świadczą bibliografie publikacji drukowanych Ks. Jana Bosko. Pierwszy repertuar pism zostawił sam Ks. Bosko w roku 1856, w swoim testamencie. *Ażeby w przyszłości nikt nie przypisywał mi cudzych dzieł, pozostawiam wykaz książek przeze mnie napisanych, których zachowałem prawa autorskie.*³² Wylicza 25 pozycji zwartych. Od roku 1856 do 1888 upłynęło ponad 30 lat, a Ks. Bosko pisał stale i intensywnie. Rzeczywisty wykaz jego dorobku piśmienniczego mogli dopiero opracować jego następcy. Próbę bardziej wyczerpującej bibliografii Ks. Bosko podjął przełożony generalny, czwarty następca Księdz Bosko (1932–1951), Pietro Ricaldone,

---

27 Por. Tamże, p. 125; por. E. Sztáfrowski, *Kuria Rzymska. Studium historyczno-kanoniczne*. ATK, Warszawa 1987, s. 107-120: Od roku 1969 Kongregacja do Spraw Kultu, nosi nazwę "Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych".

28 Por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 3, p. 290-292, Appendice II.

29 Por. Tamże, p. 111, przypis 93.

30 P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 17.

31 R. Farina, *Gli scritti di Don Bosco*. dz. cyt., p. 355

32 Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, p. 5.

w książce *Don Bosco Educatore*. Wymienia w drugim tomie 153 publikacje i 16 autorstwa wątpliwego.³³ Wiemy, że ASC wciąż się rozwija, a *Centro Studi Don Bosco* na UPS, gdy pisał Ricaldone, jeszcze nie istniało. P. Stella twórca *Centro*, mając dostęp do ASC i oddając się z pasją badaniu historii Ks. Bosko i Towarzystwa Salezjańskiego, opublikował **bibliografię Ks. Bosko: *Gli scritti a stampa di Don Bosco*. Wymienia w niej 1174 (!) publikacje Ks. Bosko.** W tym 1–403 pozycje zwarte, 404–1174 artykuły w *Bollettino Salesiano*, okólniki, programy, apele, itp.³⁴ Posiadamy jeszcze jeden wykaz bibliograficzny Ks. Bosko, wydany przez ISS w roku 1995: *Bibliografia generale di Don Bosco*, który uwzględniając prace P. Stella i opierając się na niej, **prezentuje autorstwo Ks. Bosko w odniesieniu do 599 książek:** 1–211 dzieła obszerne, 212–599 dzieła mniejsze. Nie bierze pod uwagę publikacji artykułów, które po części już się doczekały osobnego wydania, nie tylko bibliografii ale całych tekstów.³⁵

Zdumiewa **ogrom książek, wydań i artykułów, pozostawiony przez Księdza Bosko.** W jaki sposób można dotrzeć do tych tekstów. W dużej mierze jest to możliwe w Polsce, w wymienionych poprzednio księgozbiorach i archiwach. W niektórych sytuacjach, być może, nie obejdzie się bez konsultacji z *Centro Studi Don Bosco* i ASC w Rzymie. Liczące się publikacje dzieł Ks. Bosko, które mają za cel udostępnienie szerokiemu ogółowi jego myśli, były drukowane. 1) E. Ceria, sześciotomowe wydanie pism Księdza Bosko: *Opere e scritti editi e inediti di "Don Bosco"...*³⁶. 2) E. Ceria, *Epistolario* w czterech tomach.³⁷ 3) W roku 1963, 18-tu Salezjanów, z inicjatywy ks. P. Braido, podjęło myśl wydania dzieł Ks. Bosko. Propozycja czekała na realizację przeszło 10 lat. Po przeniesieniu Papieskiego Ateneum Salezjańskiego do Rzymu i erygowaniu przez L. Ricceri *Centro Studi Don Bosco* 6.06.1973 r., wydano reprint dzieł Ks. Bosko w 37 tomach. Wydanie trwało 2 lata. 1976–1977.³⁸ 4) Artykuły Ks. Bosko w czasopiśmie, w jednym tomie.³⁹ ISS kontynuuje stopniowe wydanie

33 Por. P. Ricaldone, *Don Bosco Educatore*. dz. cyt., V. 2, p. 631-650.

34 Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., pp. 176.

35 Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco*. ..., dz. cyt., V. 1, p. 11-99; por. *Contributi su giornali periodici*. ISS-LAS, Roma 1987, pp. 344.

36 Por. E. Ceria, *Opere e scritti editi e inediti di "Don Bosco" nuovamente pubblicati e riveduti secondo le edizioni originali e manoscritti superstiti*. SEI, Torino 1929–1965, V. 1/1: *Storia Sacra*, 1929, pp. 423; V. 1/2: *Storia Ecclesiastica*, 1929, pp. 423; V. 2/ 1–2: *Le vite dei Papi*, 1932, pp. 445+591; V. 3: *La Storia d'Italia*, 1932, pp. 586; V. 4: *La vita di Domenico Savio*, e lo studio *Savio Domenico e Don Bosco*, 1943, pp. 92+610; V. 5: *Il primo libro di Don Bosco: "Cenni sulla vita di Luigi Comollo"*, e *Il "Magone Michele", una classica esperienza educativa*, 1965, pp. 252; V. 6: *La vita di Besucco Francesco*, 1965, pp. 265.

37 Por. E. Ceria, a cura, *Epistolario di S. Giovanni Bosco*. SEI, Torino 1955–1959, 4 Vol., pp. 624+556+671+647, w sumie 2845 listów.

38 Por. G. Bosco, *Opere edite. Ristampa anastatica*. Prima serie: *Libri e opuscoli*. Centro Studi Don Bosco–Università Pontificia Salesiana, a cura, LAS, Roma 1976–1977, 8°, 37 Vol.

39 Por. G. Bosco, Seconda serie: *Contributi su giornali e periodici*. Las, Roma 1987, pp. 344.

krytyczne pism Ks. Bosko.⁴⁰

a) Pisma wychowawcze. Najwybitniejsi, współcześni historycy Ks. Bosko i teoretycy jego systemu wychowania — którzy całe życie poświęcają badaniom tych zagadnień — stwierdzają, że **ogół pism Księdza Bosko, ma charakter pedagogiczny.** Wszystkie pisma Księdza Bosko *mają walor pedagogiczno–religijny. Wszystkie trzeba by przestudiować, ażeby zrozumieć “system”, środowisko, serce, obecność wychowawczą Księdza Bosko.*⁴¹ Każdy kto zabiera się do zgłębiania mądrości pedagogicznej Ks. Bosko, musi być przekonany o *niemożliwości prawie absolutnej ścisłego odróżnienia pism o wychowaniu od innych jego pism*.⁴² **Wśród piśmiennictwa Ks. Bosko trudno byłoby znaleźć publikację, która nie miałaby znaczenia pedagogicznego.**

Wszystkie **publikacje Ks. Bosko można by sklasyfikować według treści w siedmiu działach:** **1) Podręczniki szkolne** (np. *Storia Ecclesiastica*, 1845; *Storia Sacra*, 1847; *Il sistema metrico decimale*, 1849; *La Storia d Italia*, 1855); **2) Pisma rozrywkowe i utwory sceniczno–dramatyczne** (np. *Novelle e racconti*, 1867; *Dramma. Una disputa tra un avvocato e un ministro protestante*, 1853); **3) Publikacje hagiograficzne** (szczególnie liczne życiorysy papieży); **4) Publikacje biograficzne** (wśród nich życiorysy: Luigi Comollo, 1844; Domenico Savio, 1859; Giuseppe Cafasso, 1860; Francesco Besucco, 1864; Michele Magone, 1861); **5) Pomoce do katechezy i modlitwy** (np. *Il giovane provveduto*, 1841¹, — 101 wydań (!); *Breve Catechismo pei fanciulli...*; *Scelta di laudi sacre...*, 1874); **6) Pisma dotyczące Oratorium i Dzieła Salezjańskiego** (tu zalicza się statuty stowarzyszeń, *Regulaminy, Konstytucje, Reguły*); **7) Na szczególną uwagę zasługują tu pisma o wychowaniu**, bezpośrednio dotyczące samego systemu stosowanego w edukacji młodzieży. Te omawiam w punkcie następnym.⁴³

Całościowe ujęcie pism Ks. Bosko wymagałoby specjalnego studium, by ocenić ich walor literacki, historyczny, naukowy, duchowy, religijny i pedagogiczny.⁴⁴ Nie jest celowe w tym miejscu, globalne ujęcie całokształtu jego dziedzictwa literackiego. Zatrzymam się tylko krótko nad ich **wartością wychowawczo–pedagogiczną.** Całokształt spuścizny literackiej Ks.

40 Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 29.

41 Tamże, s. 39.

42 G. Bosco, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù*. P. Braido, a cura, «La Scuola» Editrice, Brescia 1965, p. XXXI-XXXII; por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 232: *Książki Księdza Bosko są literaturą wychowawcy, który opowiada. Chociaż nie jest mu obca troska o prawdziwość i ścisłość naukową tego, co przedstawia, jego dążeniem głównym jest pouczyć, prezentować fakty “bogate w walor moralny i pożyteczne wskazania”. Pragnie (...) wyprowadzić moralną naukę z przedstawianych faktów.*

43 Por. R. Farina, *Gli scritti di Don Bosco*. dz. cyt., p. 355-366; por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 230-237.

44 Por. R. Farina, Tamże.

Bosko obejmują nazwą “pedagogiczna” lub “wychowawcza”. **Wewnętrznie jednak tworzą one dwie kategorie**, różniące się dość mocno między sobą. **Jedna dominująca kwantytatywnie**, służąca bezpośrednio edukacji odbiorców. Podmiotami, do których skierowana jest ich treść są chłopcy szkół publicznych, kościelnych (kolegiów) i seminariów, rzemieślnicy; osoby ze środowisk wiejskich, ludowych, zwyczajni ludzie Piemontu przeciętnie wykształceni; klerycy, duchowieństwo, głównie członkowie Zgromadzenia Salezjańskiego.⁴⁵ Styl i język jego pism jest dostosowany do odbiorcy. Ks. Bosko *pragnie być rozumiany, przez wszystkich, dostosować się do ich poziomu inteligencji i wykształcenia, mówić do ich serca*.⁴⁶ Owe pisma mają charakter instrukcji, ukazują niebezpieczeństwa i pułapki zła, horyzonty dobra, wytyczają cele moralne porządkują hierarchię wartości, niosą bogaty i pozytywny aksjologicznie potencjał merytoryczny, ukazują środki, drogi i uwarunkowania pełnej, ludzko–chrześcijańskiej dojrzałości osoby. Jednym słowem, stawiają sobie za cel inicjację w autoedukację. W tym sensie, **są one prawdziwie “pedagogicznymi”**, prowadzącymi odbiorców (etymologicznie z j. grec.: *paid–agagos* = “prowadzący chłopca”) drogami autopromocji osobowej. Dotyczą one w swojej treści samej istoty rozwoju osoby — jej moralności. Wszystkie pozostałe aspekty pełnią rolę służebną względem głównego celu. **Druga kategoria piśmiennictwa, obejmująca znacznie mniejszą część publikacji Ks. Bosko, tworzy zbiór pism o wychowaniu**. Te zasługują na osobne omówienie.

b) Pisma o wychowaniu. Pisma Ks. Bosko, które traktują o “sztuce” wychowania, o “stylu”, o “metodzie”, o “systemie” wychowania były od samego początku przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony Salezjanów, naukowców i badaczy historyków. Były poszukiwane i starannie publikowane.⁴⁷ Wśród wydań, **najbardziej kompetentną ich antologię opracował P. Braido, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù***. La Scuola, Brescia 1965, pp. 668. Poprzedzone wstępem, prezentacją i stosownymi objaśnieniami. Pisma o wychowaniu doczekały się w pierwszej kolejności wydania krytycznego. Poszczególne pisma stopniowo wydane krytycznie, zostały zebrane i opublikowane następnie w jednym tomie.⁴⁸ W drugim wydaniu, rozszerzonym, **pod redakcją P. Braido, ukazały się jako *Don Bosco Educatore. Scritti e testimonianze***.⁴⁹ Na podstawie wszystkich pism Ks. Bosko, od jego śmierci począwszy, ukazały się liczne

45 Por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 230, 232. 234. 237, 246.

46 Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 36.

47 Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, n. 170, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 187, 192.

48 Por. G. Bosco, *Scritti pedagogici spirituali*. J. Borrego, P. Braido, A. Ferreira da Silva, F. Motto, J. M. Prelezo, a cura, ISS–LAS, Roma 1987 8° pp. 385.

49 Por. P. Braido, a cura, *Don Bosco Educatore. Scritti e testimonianze*. ISS–LAS, Roma 1992, pp. 474.

publikacje o systemie prewencyjnym, które cytują różne fragmenty z jego wypowiedzi, nie zawsze ujętych we wspomnianych wydaniach krytycznych. Są więc **cennymi przyczynkami do poznania myśli pedagogicznej Ks. Bosko** rozsianej we wszystkich jego dziełach. *Bibliografia generale* wymienia 400 tego rodzaju pozycji pod n. 2915–3305. Do tego dołącza się bogaty zbiór literatury o Oratorium, liczący ponad 600 pozycji zebranych w Bibliotece Głównej UPS.⁵⁰

Na zbiór **antologii pism Ks. Bosko o wychowaniu** składają się: *Pamiętniki o Oratorium*, życiorysy wychowanków, instrukcje i refleksje pedagogiczne, pouczenia poufne dla wychowawców, pisma o systemie prewencyjnym i o karach, regulaminy dzieł, statuty stowarzyszeń, *Ustawy, Reguły* Towarzystwa Salezjańskiego, wytyczne dla edukacji ludowej i chrześcijańskiej, znamienne listy do wychowawców i wychowanków, listy okazjonalne, okólne, dydaktyczno–wychowawcze itp. Bardziej kompetentną informację na temat pism Ks. Bosko o wychowaniu, można znaleźć we wspomnianych wyżej publikacjach bibliograficznych i opracowaniach źródłowych na temat jego pedagogii.

Każdy przystępujący **do studiowania juvenagogicznego systemu prewencyjnego Ks. Jana Bosko, zetknie się z konieczności z dwoma faktami**. Po pierwsze, **Ks. Bosko był wychowawcą młodzieży**, który całe dorosłe życie poświęcił niestrudzonemu działaniu pedagogicznemu. **Był praktykiem**, organizatorem, animatorem, przedsiębiorczym i wytrwałym realizatorem, chłonnym asymilatorem, płodnym popularyzatorem. *Wobec ogromu pism Ks. Bosko, rodzi się przekonanie, że w swoim całokształcie odpowiadają one, wielkim lub małym, wymaganiom praktycznym zadań i środowiska osób, dla których pracował.*⁵¹ Jego pisma mają charakter popularny i popularyzatorski. Stawiają sobie cel: oświecanie, pouczanie, ubogacanie, wychowanie młodzieży i warstw ludowych. Są uwarunkowane konkretną sytuacją. Odpowiadają potrzebom budowania mocnych przekonań i motywowania do moralnych czynów. Są pisane w stylu samorzutnie wciągającym czytelnika. Głównie w formie opowiadania, dialogu i scenariusza dramatyzującego akcję. Niosą więc ze sobą przesłanie świadectwa o przeżywanym stopniowo doświadczeniu pedagogicznym. Są raczej przekazem “stylu” wychowawczego, “sztuki” skutecznej edukacji. Sam Ks. Bosko wyłania się z nich jako mistrz wychowania młodzieży.⁵²

Po drugie, Ks. Bosko poprzez wszystkie swoje pisma, a więc i te, traktują o wychowaniu, ukazują się jako autor, który nie zajmuje się poszukiwaniem, studiowaniem i

---

50 Posiadam wydruk komputerowy danych bibliograficznych tego zbioru, z katalogu tejże biblioteki.

51 P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 237.

52 Por. P. Braido, *Don Bosco artista dell'educazione*. w: G. Bosco, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù*. dz. cyt., p. XXXVII-XXXVIII.

interpretacją źródeł oraz dokumentów archiwalnych. Nie jest zainteresowany rozstrzygnięciem kwestii szczegółowych dotychczas nierozwiązanych. **Nie bada problemów teoretycznych. Nie tworzy koncepcji i teorii pedagogicznych.** Ks. Bosko z temperamentu wydaje się „niezdolny do pisania spekulatywnych traktatów, na jakikolwiek temat”.⁵³ Nie wznosi się na poziom wiedzy naukowej opartej na wyszukanych dowodach, lecz odzwierciedla nurt myślenia, zbudowanego na principiach wiary, na sprawdzonej tradycji życiowej, na doświadczeniu chrześcijańskim, jako kontynuator wychowawczej praktyki przekazanej w formie dziedzictwa religijnego, korespondującego z wymogami życia.⁵⁴ Ks. Bosko *nie napisał, ani nie projektował studium spekulatywnego, na poziomie teoretycznym, filozoficzno–teologicznym, w odniesieniu do doktryny chrześcijańskiej czy metodologii wychowawczej. Dlatego nikt nie może oczekiwać, że zbiór pism Ks. Bosko okaże się traktatem pedagogicznym, o charakterze naukowo–systemowym.*⁵⁵

Zatem **ujęcie naukowo–teoretyczne systemu prewencyjnego Ks. Bosko**, może być tylko dziełem jego następców mających zacięcie naukowe. Przewyższa ono możliwości jednego człowieka, gdyż badania naukowo–historyczne nie doszły jeszcze do zupełnej identyfikacji źródeł i pism wielu materialnych współpracowników Ks. Bosko.⁵⁶ Ponadto, zadanie naukowej refleksji może być tylko pracą zbiorową, organicznie zespoloną, wielu rzetelnych umysłów, uwzględniających skarbiec źródeł i trzymających się określonych kryteriów zapewniających obiektywizm wyników badawczych.⁵⁷

3. Elementarne kryteria interpretacji piśmiennictwa Jana Bosko

Pewne założenia wstępne do badań pedagogicznych Ks. Jana Bosko wynikają albo z paradygmatu historyczności i naukowości wszelkich refleksji spekulatywnych nad materiałem dostarczonym przez jego doświadczenie edukacyjne, albo też rodzą się z implikacji w jakich realizuje się jego pedagogia.

a) Kryteria pozytywne. Przez “kryteria pozytywne” rozumiem pewne **zasady, które razem wzięte określają rzetelną metodologię studium dokumentów i źródeł pisanych**, odziedziczonych po Ks. Bosko. Ich przestrzeganie gwarantuje integralność i

⁵³ *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 37; por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 241: Ks. Bosko *nie wykazuje predyspozycji umysłowych do zagłębiania się w uogólnienia, czyste teoretyzowanie, nie pozwala się wciągnąć w dociekania drobiazgowo lub zbyt abstrakcyjne.*

⁵⁴ Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 38-39.

⁵⁵ P. Braido, *Don Bosco artista dell'educazione*. w: G. Bosco, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù*. dz. cyt., p. XXXV.

⁵⁶ Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 20.

⁵⁷ Por. P. Braido, *Prefazione*. w: P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 10.

adekwatność ujęcia tożsamości systemu pedagogicznego, stosowanego przez Ks. Bosko w wychowaniu młodzieży.

1) Dla właściwego zrozumienia myśli pedagogicznej Księdza Jana Bosko, **jest niezbędne przestudiowanie wszystkich jego dokumentów literackich traktujących o wychowaniu**, stylu, sztuce, metodzie, zasadach i systemie pedagogicznym. Bazą dla takich badań powinno być krytyczne wydanie jego pism o wychowaniu. Pominięcie niektórych z nich, lub opieranie się na tekstach niesprawdzonych, albo też wychodzenie poza meritum źródeł, może się ujemnie odbić na integralnym ujęciu pedagogii prewencyjnej.⁵⁸

2) Integralne dociekanie tożsamości profilaktycznego systemu juwenagogicznego, stosowanego przez Ks. Jana Bosko, oprócz analizy pism o wychowaniu, **odwołuje się do całego dorobku literackiego, który ma wybitnie charakter pedagogiczny**. Poznanie go, odsłania całokształt działań pedagogicznych, wkorzenionych w bogactwo konkretnych uwarunkowań.⁵⁹

3) Całokształt dorobku literackiego, obejmuje także te pisma, które nie ukazały się drukiem. **Rzetelne studium koncepcji pedagogicznej Ks. Bosko zakłada wnikliwą konsultację archiwalnej bazy autografów, allografów**. Pomijanie tych danych w studium, spowodowałoby bez wątpienia niezrozumienie wielu aspektów pedagogicznych i poddałoby w wątpliwość efekt końcowy.⁶⁰

4) Jeśli w badaniach można się oprzeć na materiale pośrednim (z drugiej ręki), to **najbardziej wiarygodnych, najbogatszych i wpisanych w konkret informacji, może nam dostarczyć piśmiennictwo bezpośrednich świadków**, którzy podejmowali zagadnienia o Ks. Bosko, jego dziele i metodzie pedagogicznej, za jego życia lub w okresie późniejszym, Do tych zaliczamy kronikarzy, autorów współczesnych Księdzu Bosko, jego byłych wychowanków świeckich lub Salezjanów, świadków zeznających w procesie kanonizacyjnym.

5) W wypadku korzystania z **opracowań, za najcenniejsze** w oryginalnym języku (= włoskim) **uznaje się te, które zostały opracowane według rygorów historiografii, w oparciu o dokumentację archiwalną**.⁶¹ Korzystanie z publikacji popularyzatorskich,

---

58 Por. *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 116: *Per largi giri di orizzonte "extra rem non est hic locus"* (Wychodzenie poza zakres treści, nie jest tu na miejscu). Nie należy nadawać dokumentom pisanym sensu, który nie wynika z ich treści.

59 Por. P. Braido, *Condizionamenti ambientali della pedagogia di Don Bosco*. w: G. Bosco, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù*. dz. cyt., p. XLIV: *Prawie całość pism pedagogicznych Księdza Bosko, chociaż jest pochodną ogólnych wytycznych jego dynamizmu i licznych form jego aktywności, to wydaje się, że odzwierciedla swoiste środowisko historyczne, geograficznej psychologiczno-społecznej pierwszej instytucji na Valdocco*.

60 Por. P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 20: *Badania naukowe nie doszły jeszcze nawet do identyfikacji pism różnych materialnych współpracowników Ks. Bosko*.

61 Por. E. Ceria, *MB*, V. 11, p. 6-7: *Badający potrzebuje osiągnąć odpowiedni dystans dla*

tłumaczeń, może prowadzić do mylnych wniosków i do nieuzasadnionych twierdzeń.

6) **Zrozumienie pedagogii Ks. Bosko implikuje pogłębione studium jego biografii i różnych przejawów działalności.**⁶² Dzieła biograficzne są bardzo liczne. Od roku 1844-1995, ich liczba sięga 1014, w tym 254 ujęcia monograficzne.⁶³ Pobieżne traktowanie tego ogromu treści, musi prowadzić do fantazjowania w dziedzinie pedagogii Ks. Bosko.⁶⁴

7) Prócz wyżej wymienionych, wydaje się znaczącym jeszcze jedno zalecenie normujące poważne studium pedagogii Ks. Bosko. Poprawna identyfikacja jego metody pedagogicznej implikuje całościowe studium XIX wieku w Italii, stanu rozwoju myśli filozoficzno-teologicznej, nauk pedagogicznych, przemian polityczno-społecznych i kulturowych, stanu ludnościowego, szczególnie młodej generacji. **Kontekst pedagogiczny jest konstytutywnym aspektem całości pedagogii.**⁶⁵

b) Kryteria negatywne. Dla kontrastu, niektóre wytyczne identyfikacji systemu Ks. Bosko ujmuję w formie negatywnej, zabraniającej, by tym wyraźniej uwypuklić potrzebę spełnienia pewnych warunków, jeśli chce się osiągnąć zadawalające efekty. Określam je jako "kryteria negatywne".

1) Spotyka się czasem, że ktoś próbuje uczyć się pedagogii Ks. Bosko korzystając z literatury popularyzatorskiej, obiegowej, nie sięgającej do dokumentacji źródłowej. **Nie można uzyskać adekwatnego pojęcia stylu, w jakim Ks. Bosko wychowywał młodzież, na podstawie literatury powieściowej,** będącej efektem autorskiej fantazji i graniczącej czasem z fikcją literacką.

2) Niekiedy spotyka się osoby podejmujące aspektowe problemy, częściowe studium Ks. Bosko, na podstawie niektórych źródeł, skłonne do wypowiadania niemal absolutnych tez uogólniających. **O całości systemu prewencyjnego i w sposób pewny, nie można wypowiadać się na podstawie poszukiwań aspektowych,** bez ryzyka popełnienia błędu

---

retrospekcji, aby obiektywnie przeanalizować dzieło (Ks. Bosko), odkryć jego wielkość w swoim kontekście i ocenić jego całościowy wpływ; por. F. Desramaut, Les Memorie I de Giovanni Battista Lemoine. Étude d'un ouvrage fondamental sur la jeunesse Jean Bosco. Lyon 1962, p. 7: Należy badać tekst, źródła i późniejsze studia źródeł.

⁶² Por. F. Desramaut, *Les Memorie I de Giovanni Battista Lemoine. ...*, dz. cyt., p. 8: *Należy oceniać ludzi według ich dzieł; por. Mt 7, 16: Drzewo poznaje się po owocach, człowieka po czynach.*

⁶³ Por. S. Gianotti, a cura, *Bibliografia generale di Don Bosco. ...*, dz. cyt., V. 1, n. 600-1614.

⁶⁴ Por. P. Braido, *Prefazione*. w: P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 10: *Nie jest możliwe adekwatne badanie aspektów teoretycznych i dokumentacji pisemnej różnych form aktywności Ks. Bosko, jego instytucji prowadzonych w oparciu o jego metodologię pedagogiczną, bez stałego i istotnego odniesienia do jego osoby, doświadczenia i czynników biograficznych.*

⁶⁵ Por. P. Braido, *Prefazione*. w: P. Stella, *Gli scritti a stampa di S. Giovanni Bosco*. dz. cyt., p. 12: *Pisma Ks. Bosko, nawet czytane w całości, treścią i stylem nie odzwierciedlają nigdy w pełni jego żywotności, bezpośredniości oraz osobowej, twórczej oryginalności.*

brania części za całość (*pars pro toto*).

3) Ktoś biorąc do ręki fragmenty pism Ks. Bosko o wychowaniu, wyraża zdziwienie, a nawet czuje się zawiedziony lub rozczarowany, gdy nie znajduje “gotowców”, które można by użyć jako tanią “ściąagę” do wygłaszania całościowej teorii pedagogicznej. **Być artystą, nie musi oznaczać — być teoretykiem sztuki.** U Ks. Bosko, człowieka czynu, zajętego intensywnie wychowaniem, nastawionego na skuteczność działania, tworzenie literatury wychowawczej, odpowiadającej na potrzeby *hic et nunc*, nie można znaleźć spekulatywnego systemu wychowania.⁶⁶ Jest to zadaniem badaczy Ks. Bosko.

4) Aby móc krytycznie ocenić osiągnięcia pedagogiczne Ks. Bosko i wykazać mu pewne braki, czy docenić osiągnięcia, niektórzy z pozycji dzisiejszego rozwoju myśli i nauki patrzą na jego dzieło i myśl. *Nie można oceniać wydarzeń z przeszłości według kryteriów dzisiejszych*⁶⁷ — mówi elementarna zasada historiografii. **Nie można prawdziwie uprawiać historii wyrywając fakty z kontekstu swoich czasów.**

5) Obserwatorzy zewnętrzni usiłują wyrobić sobie pogląd o pedagogice Ks. Bosko, na podstawie działania współczesnych następców Ks. Bosko — Salezjanów prowadzących dzieła młodzieżowe. **Jeśli dwóch czyni to samo, nigdy nie jest to samo.** Tym bardziej, że edukacja jest uwarunkowana kompetencją poszczególnych wychowawców, współczesnym kontekstem kulturowym, kondycją dzisiejszej młodzieży, charakterem dzieła i innymi.

6) Niektórzy urabiają sobie pogląd o juvenagogicznej sztuce wychowania profilaktycznego na podstawie wykładów lub sympozjów naukowych. Jak nie można się nauczyć jazdy na rowerze w sali wykładowej, tak **nie można zasymilować stylu wychowania młodzieży słuchając teoretycznych i aspektowych nauk z zakresu teorii edukacji prewencyjnej.**⁶⁸

7) Czytanie źródeł, czy dokumentów historycznych Ks. Bosko bez wcześniejszego przygotowania teoretycznego z dziedziny pedagogicznej, filologicznej i historycznej, napotka na trudności nie do przebycia. Jak nie można otworzyć zamka bez klucza, tak **nie można studiować źródeł bez kodu interpretacyjnego.**

8) Człowiek, który zajęty jest jedynie teorią wychowania i nigdy nie był wychowawcą

---

⁶⁶ Por. P. Stella, *Don Bosco nella storia della religiosità...*, dz. cyt., V. 1, p. 237; por. P. Braido, Tamże, p. 6.

⁶⁷ *Sussidi 3...*, dz. cyt., p. 114; por. Tamże, p. 113: Inna zasada: *Krytyka musi być uzasadniona.*

⁶⁸ Por. B. Fascie, *Del metodo educativo di Don Bosco*. SEI, Torino 1927, p. 32-33; *Ks. Bosko pragnął, aby jego kontynuatorzy na nowo przeżywali to, co on czynił. Inaczej bowiem podejmuje się ryzyko uśmiercania metody, która jest autentyczna tylko wtedy, gdy jest żywa. Ścisłe biorąc oznacza to, że studium właściwe zakłada badanie jej w procesie dynamicznym, w pełnej skuteczności, ponieważ (...) jest “przejawem żywym miłości wychowawczej”. Nie mówi się o naukowym studiowaniu nowej teorii, lecz poznaniu i asymilacji sztuki wychowawczej.*

młodzieży, nie był włączony w nurt pedagogicznej tradycji Towarzystwa Salezjańskiego, natknę się na bariery niezrozumienia wielu aspektów i uwarunkowań doświadczenia Księdza Bosko. **Bez uczestnictwa nie ma przekazu doświadczenia.**⁶⁹

9) Zamysł stania się wychowawcą współczesnej młodzieży na wzór Ks. Bosko jest godny prawdziwego uznania. Jednakże **nie można w sposób mechaniczny stosować profilaktycznego systemu wychowawczego** sprzed 100 lat do współczesnej edukacji młodzieży. Tylko w twórczej syntezie dwu punktów odniesienia można stać się wybitnym wychowawcą według zasad Ks. Bosko: 1) Autentyczne odczytanie tożsamości pedagogicznej systemu prewencyjnego w jego uwarunkowaniach historycznych; 2) Uwzględnienie współczesnych uwarunkowań edukacji młodzieży w oparciu o pełną kwalifikację w zakresie osiągnięć nauk o wychowaniu.

Zakończenie

Rekapitulacja najważniejszych wniosków wynikających z prezentowanych zagadnień, sprowadza się do kilku ważnych stwierdzeń:

- Piśmiennictwo w języku polskim dotyczące systemu prewencyjnego, może być za ledwie wstępnym krokiem do poznania stylu wychowawczego Ks. Bosko;
- Ogół pism Ks. Bosko wydanych drukiem, jest dostępny w Polsce w księgozbiorach i archiwach Towarzystwa Salezjańskiego;
- Znajomość języka włoskiego jest narzędziem niezbędnym do głębokiego studium Ks. Bosko i jego metodologii prewencyjnej;
- Ogromne dzidziectwo piśmiennicze Ks. Bosko, w całości ma charakter pedagogiczny;
- Szczególnie cenne są jego pisma o wychowaniu i o prewencyjnym systemie wychowania. Posiadamy ich krytyczne wydanie drukiem.
- Narzędziem pośrednim, ale niezwykle cennym dla poznania Ks. Bosko i jego pedagogii, jest obfity skarb opracowań źródłowych, dotyczących profilaktycznego systemu juvenagogicznego Ks. Bosko, owoc ponad stuletnich wysiłków wielu uczonych;
- Kompletna bibliografia w języku polskim, ze stu lat, dotycząca systemu prewencyjnego, jest w opracowaniu.

---

⁶⁹ Por. P. Braido, *Don Bosco artista dell'educazione*. w: G. Bosco, *Scritti sul sistema preventivo nell'educazione della gioventù*. dz. cyt., p. XXXVIII: "System" może być integralnie ujęty z pism tylko w ścisłym związku z faktami, na sposób stałego łączenia pomysłów z ich realizacją, zamiarów i wytycznych z akcją i konkretnymi czynami, refleksji z egzemplifikacją, zasad z sytuacją.